

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.21>

КРИТЕРІЇ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ВІДСТОРОНЕННЯ ОСОБИ ВІД ПОСАДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Волобуєв А.Ф.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9419-7446*

Волобуєв А.Ф. Критерії прийняття та оцінки рішення про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні.

В статті досліджується правовий інститут відсторонення від посади, як одного із заходів забезпечення кримінального провадження, та його зв'язку з подібними інститутами інших галузей права. Підкреслюється, що відсторонення від посади є обмеженням одного з найважливіших конституційних прав людини – права на працю і заробітну плату. Таке обмеження може стати предметом оскарження як в національних судах, так й Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ). З огляду на це звертається увага, що процесуальне рішення щодо відсторонення від посади повинно відповідати вимогам правомірності і необхідності. У зв'язку з цим метою дослідження поставлено визначення на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових досліджень і практики застосування відсторонення від посади критеріїв його правомірності і необхідності. Для досягнення мети визначені процесуальні умови і вимоги, дотримання яких забезпечує правомірність прийняття рішення про відсторонення від посади: ознаки особи, яка може бути відсторонена від посади; статус службової особи, як підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні злочину; мета відсторонення від посади; статус суб'єктів прийняття процесуального рішення; учасники даної процедури доказування; строки відсторонення від посади; порядок виконання рішення. Констатується, що наведені положення є формально-правовими критеріями прийняття та оцінки рішення про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні. Окрім них визначені наслідкові критерії такого рішення, до яких віднесені: можливі негативні наслідки публічного характеру (зупинка функціонування юридичної особи, втрата роботи персоналом, втрата державою платника податків); негативні наслідки приватного характеру (втрата роботи і погіршення матеріального стану підозрюваного, обвинуваченого, членів його сім'ї). Підкреслюється обов'язок суб'єкта, наділеного правом відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні, враховувати формально-процесуальні і наслідкові чинники (критерії). Їх недотримання є предметом оскарження, у тому числі в ЄСПЛ.

Ключові слова: право на працю, право на заробітну плату, службова особа, перешкоджання кримінальному провадженню, відсторонення від посади, негативні наслідки.

Volobuev A.F. Criteria for creation and evaluation a decision to remove a person from office in criminal proceedings.

The article examines the legal institution of removal from office as one of the measures to ensure criminal proceedings. Its connection with similar institutions in other branches of law is established. It is emphasized that removal from office is a restriction of one of the most important constitutional human rights - the right to work and wages. Such a restriction may be subject to appeal in national courts and the European Court of Human Rights (ECHR). In view of this, attention is drawn to the fact that a procedural decision on removal from office must meet the requirements of legality and necessity. In this regard, the purpose of the study is to determine, based on the analysis of regulatory legal acts, scientific research and the practice of applying removal from office, the criteria for its legality and necessity. To achieve the goal, procedural conditions and requirements have been defined, compliance with which ensures the legitimacy of making a decision on removal from office: characteristics of a person who may be removed from office; status of an official as a suspect or accused of committing a crime; purpose of removal from office; status of subjects of making a procedural decision; participants in this evidentiary procedure; terms of removal from office; procedure for executing the decision. It is noted that the above provisions are formal and legal criteria for making and evaluating a decision on removing a person from office in criminal proceedings. In addition, consequential criteria for such a decision have been defined, which include: possible negative consequences of a public nature (cessation

of the functioning of a legal entity, loss of employment by personnel, loss of taxpayer status by the state); negative consequences of a private nature (loss of employment and deterioration of the financial situation of the suspect, accused, and members of his family). The obligation of the entity empowered to remove a person from office in criminal proceedings to take into account formal, procedural and consequential factors (criteria) is emphasized. Their non-compliance is subject to appeal, including in the ECHR.

Key words: right to work, right to salary, official, obstruction of criminal proceedings, removal from office, negative consequences.

Постановка проблеми. В системі заходів забезпечення кримінального провадження особливе місце займає відсторонення від посади, оскільки торкається обмеження одного з найважливіших прав людини – права на працю і на заробітну плату. Таке право забезпечується, зокрема конституційним захистом від незаконного звільнення (ст. 43 Конституції України). Подібний інститут існує й в інших галузях права, що вимагає їх розмежування в теорії і практиці правозастосування. Так, Кодексом законів про працю України передбачено право роботодавця на тимчасове відсторонення працівника від виконання обов'язків, покладених на нього трудовим договором. Таке право надається у разі створення працівником небезпеки заподіяння шкоди на виробництві чи інших негативних наслідків: появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів та ін. (ст. 46 КЗпПУ). В Законі України «Про державну службу» передбачається можливість відсторонення державного службовця від виконання посадових обов'язків у разі наявності обставин, що дають підстави вважати, що такий державний службовець, зокрема може: знищити чи підробити речі і документи, які мають суттєве значення для дисциплінарного провадження; здійснювати протиправний тиск на підлеглих, погрожувати звільненням з роботи; перешкоджати в інший спосіб об'єктивному вивченню обставин вчинення дисциплінарного проступку (ч. 2 ст. 72). В Кодексі України про адміністративні правопорушення міститься додатковий вид адміністративного стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (статті 24, 25 КУпАП).

В Кримінальному процесуальному кодексі України передбачено тимчасове відсторонення від посади, як захід забезпечення кримінального провадження, та регламентовано порядок його застосування (п. 5 ч. 2 ст. 131, 154–158 КПКУ). Оскільки відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, виникає питання щодо обґрунтованості такого обмеження прав людини, вирішення якого може стати предметом розгляду в ЄСПЛ з точки зору його правомірності та необхідності.

Метою статті є визначення на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових досліджень і практики застосування відсторонення від посади критеріїв його правомірності та необхідності.

Стан опрацювання проблематики. Після оновлення кримінального процесуального законодавства України в 2012 р. застосування такого засобу забезпечення кримінального провадження, як відсторонення від посади, стало предметом досліджень, зокрема І.В. Глов'юк [1], Ю.М. Дьоміна [2], В.А. Завтура [3], С.М. Ісланкіна [4, 5], С. Кирича, М. Луцького [6], В.О. Кучера, О.Я. Криштафовича [7], Л.В. Радущкої [8], В.І. Сліпченка [9], О.Г. Шило [10] та ін. В працях авторів були сформульовані важливі положення щодо сутності відсторонення від посади, правових підстав та умов його застосування. Водночас поза належної уваги залишилися окремі правові наслідки прийняття такого процесуального рішення у кримінальному провадженні, які можуть стати предметом оскарження в ЄСПЛ. Зокрема, актуальним є питання оплати праці у випадку відсторонення посадовця від виконання службових обов'язків, яке може бути життєво важливим для нього та його сім'ї.

Викладення основного матеріалу. Аналіз положень п. 4 ч. 2 ст. 131, 154–158 КПКУ, судової практики та наукових публікацій щодо застосування такого засобу забезпечення кримінального провадження, як відсторонення від посади, надає підстави для наступних умовиводів.

1. Особою, до якої може застосовуватися інститут відсторонення від посади за встановленою процедурою є спеціальний суб'єкт – службова особа. Згідно ст. 18 ККУ, а також у п. 1 примітки до ст. 364 ККУ службовими є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. В окрему категорію службових осіб виділені: особи, що призначаються на посаду Президентом

України; Директор Національного агентства з питань запобігання корупції, Голова Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступник (ч. 3 ст. 154, ч. 1 ст. 155 КПКУ); судді, відсторонення яких віднесено до компетенції Вищої ради правосуддя (ст. 155-1 КПКУ).

2. Відсторонення від посади може застосовуватися тільки щодо особи, яка у кримінальному провадженні має статус підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину за вмотивованим клопотанням сторони обвинувачення (ч. 1 ст. 154, ст. 155 КПКУ). Тобто вказаний інститут може бути застосований як під час досудового розслідування (після вручення особі повідомлення про підозру), так і під час судового провадження у справі про вчинення злочину, що визначається відповідною кримінально-правовою кваліфікацією.

3. Метою процесуального рішення щодо відсторонення особи від посади може бути: припинення кримінального правопорушення; припинення або запобігання перешкоджання кримінальному провадженню особою, яка перебуваючи на посаді може використовувати свої службові повноваження для знищення чи підроблення речей і документів, впливати незаконними засобами на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином (ч. 1 ст. 157 КПКУ). Мета відсторонення від посади може поглинатися ізоляційним запобіжним заходом (цілодобовий домашній арешт, тримання під вартою).

4. Уповноваженим суб'єктом прийняття рішення про відсторонення особи від посади за загальним порядком є слідчий суддя під час досудового розслідування і суд під час судового провадження (ч. 2 ст. 154 КПКУ). Щодо службових осіб, які призначаються на посаду Президентом України, рішення про відсторонення від посади приймається Президентом України, а щодо суддів - Вищою радою правосуддя (ч. 3 ст. 154, ч. 1 ст. 155-1 КПКУ).

5. Рішення щодо відсторонення особи від посади повинно спиратися на достатні докази, які вказують на вчинення особою злочину (п. 2 ч. 2 ст. 157 КПКУ), продовження нею кримінальної діяльності або здійснення протиправного перешкоджання кримінальному провадженню чи наявності у неї такої можливості (ч. 1 ст. 157 КПКУ). Йдеться про обов'язковість наведення стороною обвинувачення не своїх припущень, а реальних і достатніх підстав для переконання суб'єкта прийняття рішення в необхідності такого заходу забезпечення кримінального провадження. Для цього сторона обвинувачення повинна довести, що обсяг повноважень службової особи надає їй можливість безпосередньо або опосередковано: знищити чи підробити речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування; незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження; протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином. За відсутності обґрунтованих доводів сторони обвинувачення й слідчий суддя не вправі приймати рішення щодо відсторонення службової особи від посади [8, с. 71].

6. Під час розгляду клопотання слідчий суддя, суд має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади (ч. 3 ст. 156 КПКУ). Це означає, що розгляд клопотання сторони обвинувачення є елементом змагальної процедури доказування, в якій окрім сторони обвинувачення приймає участь й сторона захисту, яка має право на спростування аргументів обвинувачення і подання клопотань щодо їх дослідження слідчим суддею, судом. Відтак копію клопотання про відсторонення від посади, а також матеріали, що обґрунтовують його, сторона обвинувачення перед зверненням до слідчого судді або суду має надати стороні захисту. Це потрібно, щоби ця сторона, ознайомившись з документами, мала можливість під час розгляду клопотання сформулювати позицію захисту і подати слідчому судді (суду) відповідні докази щодо обставин, викладених слідчим (прокурором) [2, с. 234].

7. Строк відсторонення від посади не може бути більше двох місяців. Строк може бути продовжено відповідно до вимог статті 158 КПКУ (ч. 2 ст. 154 КПКУ). Це означає, що відсторонення від посади є тимчасовим заходом забезпечення кримінального провадження, а відтак й тимчасовим обмеженням права підозрюваного, обвинуваченого на працю на певні посаді. Але не можна погодитися з Л.В. Радуцькою, що два місяці є максимальним строком [8, с. 74], адже він може продовжуватися й обмежень у такому продовженні не встановлено. Фактично строк може продовжуватися до закінчення терміну досудового розслідування і судового провадження. Дотримуючись презумпції невинуватості, яка є важливою гарантією дотримання прав підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному процесі та обов'язковою складовою справедливого судового розгляду, цілком логічним є припущення, що посада повинна зберігатися за особою на весь строк її відсторонення. Таке припущення ґрунтується на ймовірності як зміни кримінально-правової кваліфікації правопорушення на кримінальний проступок, так і постановлення виправдувального вироку судом першої чи апеляційної інстанції.

8. Копія ухвали про відсторонення від посади надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному чи обвинуваченому, іншим заінтересованим особам не пізніше дня,

наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню в порядку, передбаченому для виконання судових рішень (ч. 4 ст. 157 КПКУ). Видається, що під «іншими заінтересованими особами» мається на увазі роботодавець (керівник підприємства, державної служби або суб'єкт призначення особи на посаду), на якого й покладається виконання рішення про відсторонення від посади.

Наведені положення є формально-правовими критеріями прийняття рішення про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні з метою усунення реальної або можливої протидії (перешкоджання) провадженню з використанням посадових повноважень. Але разом з ними суб'єкт прийняття такого рішення відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 157 КПКУ повинен враховувати й наслідки відсторонення від посади для інших осіб. Закон не розкриває змісту таких наслідків, але вони містяться в окремих ухвалях слідчих суддів, судів, які піддаються аналізу та оцінці авторами наукових публікацій. Оскільки такі оцінки мають суб'єктивний характер та є досить дискусійними, то пропонується розглядати наслідки відсторонення від посади, як окрему групу критеріїв прийняття рішення про відсторонення особи від посади.

1. Наслідки публічного характеру. Такими можуть бути негативні наслідки для органу державної влади чи місцевого самоврядування, підприємства, установи чи організації, де працює особа, що відсторонюється від посади. Наприклад, негативні наслідки може мати відсторонення від посади підозрюваного, який на протязі багатьох років одночасно був засновником і керівником підприємства чи організації. Його усунення від виконання посадових обов'язків, які можуть бути життєво важливими (унікальними) для діяльності підприємства, може суттєво погіршити результати господарської діяльності чи взагалі зумовити її припинення [6]. Від цього постраждають не тільки працівники підприємства, які втратять роботу, але й держава у зв'язку з втратою платника податків, що повинно братися до уваги при прийнятті рішення щодо відсторонення такої особи від посади.

2. Наслідки приватного характеру. Такими можуть бути, зокрема погіршення матеріального стану як самого підозрюваного (обвинуваченого), так і членів його сім'ї. Адже в особи, відносно якої приймається рішення про відсторонення від посади, на утриманні можуть знаходитися непрацездатні члени сім'ї (малолітні діти, хвора дружина/чоловік, батьки-інваліди похилого віку та ін.). Судова практика свідчить, що на такі обставини звертається увага. Так, до Вищого антикорупційного суду надійшло клопотання детектива НАБУ про застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді відсторонення від посади на два місяці до ОСОБИ_5, яка працювала керівником департаменту доступу до публічної інформації в Офісі Президента України. ОСОБИ_5 було повідомлено про підозру у заволодінні чужим майном в особливо великих розмірах шляхом обману (шахрайства) та підбурювання до надання неправомірної вигоди службовим особам у сумі 300 000 доларів США за працевлаштування до Акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України». Підозрюваній було обрано запобіжний захід у виді тримання під домашнім арештом в нічний час доби (з 23.00 до 6.00). Таким чином ОСОБА_5 мала можливість перебувати на своєму робочому місці та виконувати обов'язки керівника вказаного департаменту. В клопотанні про відсторонення від посади було наведено докази, які слугували підставою для повідомлення про підозру у вчиненні злочинів передбачених ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 190, ч. 4 ст. 27, ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 369 ККУ, а також, що ОСОБА_5 може перешкоджати досудовому розслідуванню, використовуючи свої службові повноваження. Сторона захисту оспарювала доводи сторони обвинувачення, а також посилялася на негативні наслідки відсторонення від посади, оскільки це мало зменшити сімейний дохід ОСОБИ_5 (з урахуванням арешту майна підозрюваної), у якої була малолітня дитина. Слідча суддя, проаналізувавши доводи сторін і прийнявши до уваги наявність у підозрюваної малолітньої дитини, постановила ухвалу про задоволення клопотання детектива НАБУ частково – про відсторонення ОСОБИ_5 від посади строком на один місяць [11].

Врахування наслідків приватного характеру окремими дослідниками вважається неактуальним у зв'язку з пріоритетністю публічних інтересів (мається на увазі досягнення мети відсторонення від посади – запобігання перешкоджанню розслідуванню). При цьому як аргумент використовується «короткочасність» вказаного процесуального рішення, що не може суттєво позначитися на приватних інтересах [3, с. 79]. Але, як зазначалося, ця короткочасність стосується тільки первинної ухвали щодо відсторонення від посади, яка в порядку ст. 158 КПКУ в наступному може періодично продовжуватися без обмеження строку. Також потрібно нагадати, що відсторонення від посади пов'язано з позбавленням особи права отримувати заробітну плату, що з точки зору дотримання презумпції невинуватості може стати предметом розгляду в ЄСПЛ. Так, у справі «Коргун проти України» ЄСПЛ розглядав скаргу заявника за п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції на незаконне позбавлення його заробітної плати і ненав'едення національними судами достатнього обґрунтування своїх рішень (скарга була задоволена, хоча і частково) [12].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки:

1) відсторонення від посади є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, який суттєво обмежує конституційне право особи на працю та отримання заробітної плати, що може бути оскаржено як в національних судах, так й в ЄСПЛ;

2) процедура прийняття процесуального рішення щодо відсторонення від посади є елементом доказування і здійснюється на основі змагальності сторін;

3) критеріями прийняття та оцінки рішення про тимчасове відсторонення особи від посади з точки зору його правомірності і необхідності є дотримання встановлених процесуальних умов і процедур (формально-правовий критерій) і прийняття до уваги можливих негативних наслідків публічного і приватного характеру (наслідковий критерій).

Стаття не претендує на всеосяжність вирішення проблематики відсторонення від посади, як одного із заходів забезпечення кримінального провадження. Зокрема, видаються необхідними дослідження стосовно усунення неузгодженостей між нормами глави 14 КПКУ, в які у різні роки вносилися зміни (щодо категорій посадових осіб, суб'єктів прийняття процесуального рішення, максимального строку його продовження та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гловюк І.В. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: питання системності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 87–92.
2. Дьомін Ю.М. Відсторонення від посади як один із заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 232–237.
3. Завтур В.А. Розгляд та вирішення слідчим суддею клопотання про відсторонення від посади: питання предмета доказування. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики*: зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2016. С. 78–80. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18f5e149-8062-4160-a8d8-cdaa967667d0/content>.
4. Ісланкін С.М. Підстави та процесуальний порядок відсторонення від посади в кримінальному процесі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 355–360. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.64>.
5. Ісланкін С.М. Відсторонення від посади в системі заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 746–749. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/180>.
6. Кирич С., Луцький М. (2018) Відсторонення від посади: нові підходи для заперечення та оскарження. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vidstoronennya-vid-posadi-novi-pidhodi-dlya-zaperechennya-ta-oskarzhennya.html>.
7. Кучер В.О., Криштафович О.Я. Участь захисника під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 41–71. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/41-71>.
8. Радущка Л.В. Відсторонення від посади. В кн.: *Слідчий суддя: актуальні питання діяльності: науково-практичний посіб./кол. авторів; за заг. ред. О.С. Короткової, І.С. Шаповалової*. Київ, 2024. С. 70–75.
9. Сліпченко В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження: процесуальний порядок, особливості та проблеми застосування під час досудового розслідування: методичні рекомендації. Дніпропетровськ: ДДУВС. 2014. 82 с.
10. Шило О.Г. Заходи забезпечення кримінального провадження: поняття, класифікація, підстави і порядок застосування. В кн.: *Кримінальний процес підручник / за заг. ред. В.Я. Тація, О.В. Капліної, О.Г. Шило*. Харків: Право, 2013. С. 276–282.
11. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 20 січня 2020 року у справі № 991/448/20 (провадження 1-кц/991/451/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87173921>.
12. Справа «Коргун проти України» (Заява № 68907/14). Страсбург 14 грудня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j15#Text.